

Т.Б. Таукелова^{1*} , А.Ж. Мукажанова² , Ф.М. Султанова²

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Алматы қ., Қазақстан,

² *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

Алматы қ., Қазақстан

**e-mail: batyrkyzy76@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ: ШАҒЫН БИЗНЕС ӨКІЛДЕРІНІҢ КӨЗҚАРАСЫ НЕГІЗІНДЕГІ ЭМПИРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қазіргі қоғамның «азаматтық», «индустриалдыдан кейінгі», «ақпараттық» және «инклюзивті» сияқты әртүрлі ұғымдары бар. Бұл қоғамдардың салыстырмалы сипаттамалары әрқайсысының өзіндік ерекшелігін көрсетеді, бірақ сонымен бірге олардың арасында белгілі бір байланыс та бар. Қазіргі қоғамдардың дамуының жан-жақтылығын ескере отырып, жеке елдердің аймақтық ерекшеліктерінің тарихи, мәдени, әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық жағдайларын талдау қызықты.

Көптеген зерттеулер шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қарастырады, бірақ шағын бизнес өкілдерінің саяси көзқарастарына, олардың әлеуметтік жауапкершіліктерінің саяси аспектілеріне мән бермейді. Негізгі мақсатымыз - Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасуына шағын бизнестің үлесін, оның әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның маңызды өлшемі екендігін, идеологиялық басымдықтарды белгілеу және даму перспективаларын шағын бизнес өкілдерінің көзқарасы негізінде эмпирикалық зерттеу. Мақалада Қазақстандағы азаматтық қоғамның даму кезеңдері, нарықтық экономиканың ерекшеліктері, шағын бизнестің қазіргі қоғамның негізгі әлеуеті ретіндегі орны, жалпы қоғамды демократияландыру мәселелері қарастырылады. Қазақстандағы азаматтық қоғамның қазіргі жағдайы шағын бизнес субъектілері арасында жүргізілген зерттеу нәтижелері негізінде талданды. Зерттеу сандық әдіспен алынып, 701 респонденттер қатысқан сауалнама жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері бойынша шағын бизнес өкілдерінің қазақстандық қоғам үшін ең маңызды идеологиялық мәселелерінің бірі - азаматтардың саналығын дамытатын қоғамды қалайтындары анықталды. Зерттеу көрсеткендей, шағын бизнес иелерін - экономикалық жауапкершіліктен тыс, азаматтық қоғамның мәселелері де толғандырады. Шағын бизнес өкілдерінің кәсіпкерлік субъектілері әлеуметтік жауапкершіліктің саяси өлшемдерімен де айналысады. Шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі экономикалық тиімділік қана емес, әлеуметтік тұрақтылық пен азаматтық қоғамды дамытуға бағытталған кешенді үрдіс ретінде қабылданатыны анықталды.

Түйін сөздер: азаматтық қоғам, инклюзивті қоғам, Қазақстан қоғамы, шағын бизнес, өзі-өзі басқару, сенім, адами әлеует.

T.B. Tauykelova¹, A.Zh. Mukazhanova², F.M. Sultanova²*

*¹Kazakh National University named after al-Farabi
Almaty, Kazakhstan*

*²Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

**e-mail: batyrkyzy76@mail.ru*

CIVIL SOCIETY IN KAZAKHSTAN: AN EMPIRICAL ANALYSIS BASED ON THE PERSPECTIVES OF SMALL BUSINESS REPRESENTATIVES

Abstract

Modern society is described through various concepts such as «civil», «post-industrial», «informational», and «inclusive». The comparative characteristics of these types of societies reflect the specific features of each of them, while at the same time there is a certain interconnection between them. It is of particular interest to analyze the historical, cultural, socio-economic, and political-legal conditions shaping the regional characteristics of individual countries, taking into account the diversity of development in modern societies.

Many studies examine the social responsibility of small businesses; however, insufficient attention has been paid to the political views of small business representatives and the political aspects of their social responsibility. The main objective of this study is an empirical analysis of the contribution of small businesses to the formation of civil society in Kazakhstan, since the development of their social responsibility is an important criterion of civil society. The study also aims to identify ideological priorities and development prospects based on the perspectives of small business representatives.

The article examines the stages of civil society development in Kazakhstan, the features of the market economy, the role of small business as an important potential of modern society, and issues related to the democratization of society as a whole. The current state of civil society in Kazakhstan is analyzed based on the results of a survey conducted among small business entities. The research was carried out using a quantitative method, and 701 respondents participated in the survey.

The results of the study revealed that representatives of small businesses consider the development of a society that fosters civic consciousness to be one of the most important ideological issues for Kazakhstani society. The study also showed that, in addition to economic responsibility, small business owners are concerned with issues related to civil society. Although small business entities differ in their characteristics, they also engage with political criteria of social responsibility. It was established that the social responsibility of small businesses is perceived as a comprehensive process aimed not only at economic efficiency but also at social stability and the development of civil society.

Keywords: civil society, inclusive society, Kazakhstani society, small business, self-governance, trust, human potential.

Тауекелова Т.Б.¹, Мукажанова А.Ж.², Султанова Ф.М.²*

*¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Алматы, Казахстан*

*²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

**e-mail: batyrkyzy76@mail.ru*

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В КАЗАХСТАНЕ: ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ ПЕРСПЕКТИВ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МАЛОГО БИЗНЕСА

Аннотация

Современное общество описывается различными понятиями, такими как «гражданское», «постиндустриальное», «информационное» и «инклюзивное». Сравнительные характеристики этих типов обществ отражают специфику каждого из них, но в то же время между ними

существует определенная взаимосвязь. Представляет интерес анализ исторических, культурных, социально-экономических и политико-правовых условий формирования региональных особенностей отдельных стран с учетом многообразия развития современных обществ.

Во многих исследованиях рассматривается социальная ответственность малого бизнеса, однако недостаточно внимания уделяется политическим взглядам представителей малого бизнеса и политическим аспектам их социальной ответственности. Основная цель исследования — эмпирический анализ вклада малого бизнеса в становление гражданского общества в Казахстане, поскольку формирование его социальной ответственности является важным критерием гражданского общества, а также выявление идеологических приоритетов и перспектив развития на основе взглядов представителей малого бизнеса.

В статье рассматриваются этапы развития гражданского общества в Казахстане, особенности рыночной экономики, место малого бизнеса как важного потенциала современного общества, а также вопросы демократизации общества в целом. Современное состояние гражданского общества в Казахстане анализируется на основе результатов опроса, проведенного среди субъектов малого бизнеса. Исследование проводилось количественным методом; в опросе приняли участие 701 респондент.

По результатам исследования было выявлено, что представители малого бизнеса считают одним из важнейших идеологических вопросов для казахстанского общества формирование общества, развивающего сознательность граждан. Исследование также показало, что владельцев малого бизнеса, помимо экономической ответственности, волнуют и проблемы гражданского общества. Субъекты предпринимательства, представляющие малый бизнес, хотя и отличаются по своим характеристикам, также ориентируются на политические критерии социальной ответственности. Установлено, что социальная ответственность малого бизнеса воспринимается как комплексный процесс, направленный не только на экономическую эффективность, но и на социальную стабильность и развитие гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, инклюзивное общество, казахстанское общество, малый бизнес, самоуправление, доверие, человеческий потенциал.

Кіріспе

Бүгін біз ақпарат күнделікті трансформацияның негізгі ресурсына айналатын, тұрақты өмір сүру үшін болжанбайтын, тез өзгереді қорда өмір сүріп жатырмыз. Ақпаратқа тәуелділікті қалай тоқтатуға және толыққанды өмір сүруге болады деген сұрақ туындайды, сонда ол тәуелді ететін ақпарат берушілерді қалыптастырмайды. Қазіргі қоғамның «азаматтық», «постиндустриялық», «ақпараттық» және «инклюзивті» сияқты әртүрлі анықтамалары қолданылады. Негізінде, олардың барлығы қазіргі қоғамның дамуының әртүрлі аспектілерін немесе деңгейлерін сипаттайды. Егер «ақпараттық» және «постиндустриялық» қоғамды зерттеушілер бір қоғам ретінде қарастырса, онда біздің ойымызша, оларды білім, ғылым, ақпарат сияқты материалдық емес құндылықтар біріктіреді, ал «азаматтық» және «инклюзивті» қоғам адам әлеуетінің сапасымен сипатталады. Яғни, бірінші жағдайда негізгі құндылықтардың, әлеуметтік прогресс факторларының маңызды рөлі, ал екінші жағдайда әлеуметтік өзгерістердің субъектілерінің сапасы атап өтіледі.

Егер азаматтық қоғам азаматтарға болып жатқан өзгерістерге белсенді қатысушы болуға және қоғамдық өмірге саналы түрде интеграциялануға мүмкіндік берсе, онда азаматтар өз кезегінде халықтың осал бөлігін әлеуметтік ортаға тартады, бұл қоғамды инклюзивті етеді. Әлеуметтік әділеттілік қағидаттарына негізделген инклюзивті қоғамдар жасына, жынысына, жыныстық бағдарына, этникалық тегі, нәсілі, қабілеті, діні, иммиграциялық мәртебесі және әлеуметтік-экономикалық мәртебесіне қарамастан барлық адамдар мен топтарға қоғамға қол жеткізуге және оған толық қатысуға мүмкіндік береді [1].

Жаһандандудың барысында қазіргі заманғы қоғамдардың жаңа тұжырымдамалары әртүрлі даму деңгейлеріндегі ұлттық мемлекеттерде кеңінен таралуда. Қазақстанда мемлекет ең маңызды саяси құрылым болып қала береді, азаматтық қоғамның қалыптасуы мен оның ұзақ,

ауыр үрдісі жүріп жатыр. Егер топ мүшелері арасында ортақ мүдделерді қамтитын жоғары ынтымақтастық болса, бюрократиялық фиатқа қарсы тұру үшін негіз болар еді [2].

Азаматтық қоғамның кез келген қолданыстағы модельдері жаңа әлеуметтік шындықты құру үшін үлгі ретінде пайдаланылуы мүмкін. Әрине, жеке тұлғаның бостандығын және барлық адамдардың заң алдындағы теңдігін мойындайтын азаматтық қоғамның батыстық модельдері тартымды. Жаңа идеологиялық басымдықтарды қалыптастыру, демократиялық құндылықтарды тәрбиелеу процесі әлеуметтік-экономикалық даму тұрғысынан қосымша күш-жігерді және халықтың мәдени және білім беру әлеуетін сапалы түрде жақсартуды қажет ететінін мойындау керек. Сондықтан, бір деңгейден екінші деңгейге, жоғары сапалы деңгейге өту үрдісі, ең алдымен, халықтың қоғамдық санасының өзгеруімен байланысты қиындықтармен қатар жүреді. Азаматтық қоғамның батыстық тұжырымдамалары әлемдегі басым дискурстар болып табылады және бұл зерттеушілердің де жазғанындай байқалады [3].

Демократия мен кәсіпкерлік қазіргі заманғы экономикалық және әлеуметтік дамудың бір-бірін күшейтетін тіректері болып табылады. Бұнда атап өтілгендей, демократиялық басқару заң үстемдігі, ашықтық, есеп беру және саяси бостандық сияқты институционалдық негізді қамтамасыз етеді, бұл жеке тұлғаларға кәсіпкерлік мүмкіндіктерін пайдалануға, инновациялар енгізуге және тұрақты кәсіпорындар құруға мүмкіндік береді. Өз кезегінде, жанды кәсіпкерлік экожүйе экономикалық бостандықты, әлеуметтік мобильділікті және азаматтардың белсенді қатысуын ілгерілету арқылы демократиялық құндылықтарды нығайтады.

Демократия мен кәсіпкерлік қазіргі заманғы экономикалық және әлеуметтік дамудың бірін-бірі күшейтетін тіректері болып табылады. Кәсіпкерлік жүйе экономикалық бостандықты, әлеуметтік мобильділікті, азаматтардың белсенді қатысуын ілгерілету арқылы демократиялық құндылықтарды нығайтады [4]. Қазақстан әрқашан демократиялық құндылықтарға берілгендігін көрсетіп келеді, төзімділік, этносаралық келісім, конфессияаралық өзара іс-қимыл, қоғамды демократияландырудың басымдықтары елдің көптеген мемлекеттік құжаттарында көрініс тапқан. Зерттеудің негізгі мақсаты - шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның дамуының маңызды өлшемі екендігін зерттеу. Сондай-ақ оны теориялық және эмпирикалық негізде дәйектеу.

Азаматтық қоғамның тұжырымдамалық мәселелерін зерттеу үшін құрылымдық-функционалдық, жүйелік, салыстырмалы-тарихи талдау, логикалық және тарихи талдаулардың бірлігі, ал эмпирикалық әдіс ретінде сауалнама қолданылды.

Әдебиеттерге шолу

А.Токвиль билікті мемлекеттің де, азаматтық қоғамның да монополияландыруына қарсы болды. Мемлекеттік деспотизмді тежеу тетіктері ретінде саяси салада билікті бөлу принципін енгізуді және қоғамдық салада, азаматтық бірлестіктерді дамытуды ұсынады [5].

Ю.Хабермас азаматтық қоғам теориясының дамуына үлес қоса отырып, ол азаматтық қоғамды жеке тұлға мен мемлекет арасында орналасқан, коммуникациямен жүзеге асырылатын қоғамдық сала деп қарастырады. Азаматтық қоғамның қоғамдық саласының субъектілері кофеханалар мен клубтар, газеттер мен журналдар, үкіметтің өкілді органдарын атады. Азаматтық қоғамның институционалдық өзегі ерікті бірлестіктер, олар азаматтарға өздерін басқаруға, дәстүрге, күшке және рәсімге негізделген билікке қарсы тәуелсіз әрекет етуге мүмкіндік береді [6].

Р.Патнэм әлеуметтік капиталдың қорлары - сенім, нормалар, құрылымдар, бір-бірін көбейтуге қабілетті, соның нәтижесінде кооперацияның жоғары дәрежесімен, азаматтық белсенділікпен, ұжымдық әл-ауқатпен сипатталатын тепе-теңдік қалыптасады деп түсінді. Осы қасиеттердің барлығы азаматтық қауымдастықты анықтайды. «Көршілер қауымдастығы, хор қоғамдары, кооперативтер, спорт клубтары бұқаралық саяси партиялар сияқты азаматтық қатысу ұяшықтары олар көлденең типті жүйе [7.176 б].

Р.Инглхарт орта таптың төзімдірек, космополиттік және қатысушылық құндылықтары демократияны алуға және қолдауға ықпал ететінін атап көрсетеді [8]. Жоғары шығармашылық

және азаматтық әлеуетке ие орта таптың табиғаты жаңғырту өзгерістерінің табысын анықтайды және азаматтық қоғамның дамуына ықпал етеді.

Н.Луманның аутопоэзис туралы идеясы [9. 282б], белсенді өзін-өзі ұйымдастыратын жүйелердің болуы туралы қазіргі заманғы жағдайларда өзекті болып келеді. Луманның теориясына сәйкес, әлеуметтік жүйе оның дамуына жауапты және өзін-өзі көрсету қабілетіне ие. Бұл қасиет Гидденс теориясында өзін-өзі рефлексия деп аталады [10]. Қоғамның даму деңгейі және оның мәдени сипаттамалары әлеуметтік капиталды сипаттайды [11], ал әлеуметтік капитал жоғары деңгейге ие азаматтық қоғамда сенім радиусы дәстүрлі мәдени қауымдастыққа қарағанда кеңірек.

Азаматтық қоғамның әртүрлі анықтамаларының екіұштылығын байқауға болады, бірақ олардың барлығын өзінің жеке және әлеуметтік мүдделерін түсінетін және азаматтық ұстанымдарды білдіретін адамның сапасына баса назар аудару біріктіреді. Азаматтық қоғамда адам барлық болып жатқан әлеуметтік өзгерістердің жағында бола алмайды, себебі оның әлеуметтік және моральдық жауапкершілігі жоғары деңгейде.

«Азаматтық қоғам» мемлекетке қарсы тұратын және әлеуметтік мәселелерді шешу үшін бірігетін әртүрлі әлеуметтік күштердің консенсусына негізделген өзін-өзі ұйымдастырушы сала ретінде анықталады [12.9б]. Азаматтық қоғамның негізгі ерекшелігі - әлеуметтік қауымдастықтың өзін-өзі ұйымдастыруы мен өзін-өзі басқаруының жоғары деңгейінің болуы. Азаматтық қоғам тоталитарлық қоғам жағдайында да бар, дегенмен оның жұмыс істеуі формальды және мемлекет бақылайтын нысандарда жүзеге асырылады [13].

R.Vakulchuk, I.Overland пікірінше, Қазақстандағы табиғи ресурстарға қатысты саясатты қалыптастыруға үлес қосқандар: мемлекет, халықаралық ұйымдар, шетелдік инвесторлар, үкіметтік емес ұйымдар, ойлау орталықтары мен зерттеу институттары, бұқаралық ақпарат құралдары және саяси партиялар мен кәсіподақтар деп санайды. Көптеген бастамаларды халықаралық ұйымдар қолдап, насихаттайды [14.156б]. Азаматтық қоғамның шектеулі екендігі байқалады, өйткені қоғамдық пікірталастар үкімет бастамасымен жүзеге асырылып жатады.

Қазақстан Республикасында азаматтық қоғам институттарының тұрақты түрде дамуы үшін әлеуметтік мемлекет ретінде қазіргі саяси аядағы талдауды қажет ететін мәселелерді белсене ұстана отырып, толыққанды жетілуі маңызды роль атқаратынын, оған алғышарттары нарықтық экономиканы қалыптастыру, ашықтық, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру және басқа да маңызды тұстарды қамтитын азаматтық қоғам ұйымдары мен құрылымдарының ролін күшейте отырып қол жеткізуге болады [15.21б].

Зерттеу әдіснамасы

Мемлекетіміздегі азаматтық қоғам институттарының қызметін келешекте де белсенділігін арттыру мақсатында Тұжырымдамалар қабылданды [16]. Осының дәлелі ретінде азаматтық қоғам институттарын, сондай-ақ коммерциялық емес ұйымдарды, бизнес-секторды және мемлекет арасындағы әріптестік қатынастар жүйесін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға елеулі үлес қосқан «Азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын» атап көрсетуге болады [17]. Жалпы алғанда, азаматтық қоғамның демократиялық үрдістермен байланысына бағытталған зерттеулер маңызды [18].

Демократияның басты ерекшелігі - ақпарат бостандығы [19]. Ақпараттық кеңістіктің жаһандануымен әлемнің дамыған елдері өздерінің демократиялық стандарттарымен қазақстан қоғамына барған сайын ықпал етуде. Бірақ сонымен бірге, жаңғыру үрдісіне тарихи даму формасымен, ұлттық психологиямен және менталитетпен анықталатын ішкі факторлар әсер етпей қоймайды.

Азаматтық қоғам мен бизнес арасындағы қарым-қатынастар күрделілік пен әртүрлілікте дами береді. Бизнес пен азаматтық субъектілер тарапынан қоғамдық мәселелердің жаһандық және салааралық сипатын мойындаудың артып келетіндігін атаған [20. 7б]. Азаматтық қоғамның негізгі қозғаушы күші оның экономикалық негізі, сондай-ақ оған сәйкес қалыптаса-

тын, адам өмірінің әлеуметтік-мәдени ортасының сапасын анықтайтын әлеуметтік құрылым екенін жоққа шығара алмаймыз.

Азаматтық қоғамдағы экономика мен саясаттың өзара әрекеттесуінің күрделілігін қазақстандық зерттеушілер атап өтті [21]. Олардың пікірінше, экономикалық билік саяси биліктің озбырлығын шектеуге көмектесе алады. Мұнда еркін бәсекелестік жағдайында туындайтын саналы мүддені экономикалық дамудың қозғаушы күші деп санаған А. Смиттің көзқарастарына сілтеме жасау орынды. Экономикалық күштердің әрекет ету еркіндігін мемлекет қамтамасыз етеді. Нарық пен жеке меншіксіз азаматтардың қоғамды демократияландыру үшін қажетті бостандыққа ұмтылуы, жауапкершілік, кәсіпкерлік, мобильділік сияқты қасиеттерін қамтамасыз ету мүмкін емес.

Қазақстанның тарихи дамуының тәжірибесі азаматтық қоғамды дамыту үдерісінде қабылданған шаралардың, шағын және орта бизнесті дамыту, бизнес ахуалын жақсарту, орта таптың қалыптасуы - Қазақстан Республикасының экономикасын жаңғыртудың негізгі әлеуеті сияқты шаралардың уақтылы екенін куәландырады. Орта таптың мөлшері жаппай тұтыну, масштаб әсерлерінен туындайтын өнімділікті арттыру сияқты әртүрлі арналар арқылы экономикалық өсуге күшті оң әсер етуі мүмкін [22]. Қазақстанда шағын және орта бизнес нарықтық қоғамды құру мен әлеуметтік трансформациялаудың негізгі буынына айналууда. Қазіргі заманғы нарықтық қоғамның авангарды ретіндегі орта таптың орны зерттеушілер үшін ерекше қызығушылық тудырады, себебі экономикалық тұрғыдан қауіпсіз және әлеуметтік, құқықтық және саяси тұрғыдан қорғалған «орта таптың» қалыптасуы қоғамға тұрақтылық береді, оның әлеуметтік әл-ауқатының кепілі болып табылады. Қазақстанда орта таптың азаматтық ұстанымы әлі жеткілікті түрде қалыптаспаған, бірлескен әрекеттерге дайындық әлі жоқ, бұл оның әлеуметтік топтарының мемлекеттің саяси институттарының қызметіне және жалпы әлеуметтік-саяси үрдістерге ұжымдық әсер ету мүмкіндігін айтарлықтай шектейді. Дегенмен, халықтың жалпы ақпараттануы, желілік қоғамның қалыптасуы аясында Қазақстанда орта таптың азаматтық ұстанымының белсенділігі байқалады. Біздің ойымызша, Қазақстандағы азаматтық қоғамның эволюциялық дамуы азаматтардың бастамашылық мінез-құлқының белсенділігінің біртіндеп артуымен және қоғамның моральдық-рухани жақсаруымен сипатталады. Бұл саясаттандыру және билік арқылы басқару дәуірі өзінің тартымдылығын жоғалтып бара жатқанын білдіреді. Оның орнына нарықтық қоғамның дамуын ескере отырып, өзін-өзі ұйымдастыратын жүйелердің қалыптасуын жүзеге асыратын жаңа шындық келуі керек. Коммуникативтік, білім беру, мотивациялық, қорғаушы, біріктіруші, ақпараттық және басқа да әртүрлі функцияларды орындайтын әлеуметтік байланыстар әлеуметтік капитал болып табылады [23].

Зерттеушілер Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасуындағы екі тарихи кезеңді атап өтеді: бірінші кезең, 1990 жылдары Қазақстандағы демократиялық өзгерістердің басталуы және қоғамдық-саяси өмірдің түбегейлі өзгеруі; екінші кезең, 2006 жылдың тамыз айында «2006-2011 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасының» қабылдануы [24]. Қоғамдық сананы жаңғырту үрдісінде білім беру негізгі табыс факторына айналады, мемлекет пен азаматтар арасындағы өзара әрекеттесу технологиясын өзгертуге ықпал етеді. Азаматтық қоғамға әлеуметтік сипаттама бере отырып, шағын бизнес субъектілері назарын ең алдымен азаматтардың саналығы, теңдік, бостандық, адам құқығы, сенім және ынтымақтастық сияқты құндылықтарға аударған. Қазақстанда бұл құндылықтардың азаматтық қоғамды құрудағы рөлін шағын бизнес иелері сөзсіз жоғары бағалайды. Біздің азаматтарымыз үшін келісім, төзімділік – өмірдің өзі, мәдениеттер мен тілдердің өзара енуіне байланысты тірі шындық [25].

Қазақстандағы азаматтық қоғам қазақ қоғамының дамуының тарихи және әлеуметтік-мәдени жағдайларының көрінісі. Зерттеуді Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің (ҚазҰУ) Жергілікті Этика Комитеті 2021 жылдың 30 желтоқсанында мақұлдады (рұқсат нөмірі IRB-A365). Бұл зерттеу Қазақстандағы шағын бизнестің даму динамикасына әлеуметтік жауапкершілік пен сенім институттарының интегралды әсерін терең түсінуге бағытталған.

Жұмыстың методологиялық негізінде сандық зерттеу әдісі арқылы құбылыстардың көп деңгейлі табиғатына талдау жасалды. 2022 жылдың қараша айынан 2023 жылдың қаңтар айы аралығында «Қазіргі жағдайдағы қазақстандық бизнестің дамуына әлеуметтік жауапкершілік пен сенімнің өзара әсері» тақырыбында шағын бизнес иелері арасында сандық зерттеу жүргізілді. Сауалнама Google Forms онлайн платформасында өткізіліп, кең географиялық қамту мен жедел деректер жинауға жағдай жасады. Іріктеу квоталық принциппен құрылды. Зерттеуге әлеуметтік жауапкершіліктің мәнін түсінетін қатысушылар ғана зерттеуге қосылды және скрининг жасалынды. Жалпы іріктеу көлемі - 701 респондентті (N=701) құрады. Сауалнама Алматы, Астана, Шымкент қалалары мен Атырау, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында жүргізілді, бұл деректердің аймақтық алуан түрлілігін қамтамасыз етті. Сандық тәсіл ретінде стандартталған анкеталар арқылы 701 шағын бизнес субъектілерінің пікірлері жиналды. Бұл әдіс зерттелетін құбылыстардың статистикалық заңдылықтарын және контекстік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Іріктеу кезінде әрбір аймақтан 100-ден астам респондент таңдалып, олардың жынысы, жас ерекшеліктері және тұрғылықты жері (қала/ауыл) бойынша стратификацияланды. Әртүрлі бизнес салаларының өкілдігін қамтамасыз ету үшін іріктеуге 14 экономикалық қызмет түрінің өкілдері қосылды. Олардың ішінде ауыл шаруашылығы (23%), білім беру (15%), денсаулық сақтау (12%) және өндіріс секторы (18%) басым болды. Мұндай көп деңгейлі іріктеу әдісі зерттеу нәтижелерінің жалпылама сипатқа ие болуына ықпал етті.

Зерттеу нәтижелері

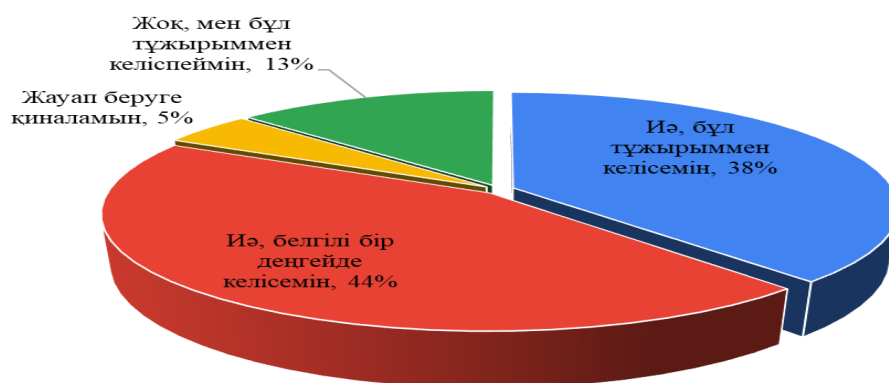
Зерттеу нәтижесі бойынша қазақстандық кәсіпкерлерге сенім мен әлеуметтік жауапкершілік институтын дамыту үшін жеке адам мен қоғамда қандай сапалар болуы керек деген сұрақ қойылды. Ең жоғары үлеске ие (46,9%) азаматтардың саналылығын дамытуға бағытталған қоғам аталды. Қазақстандық бизнес өкілдері үшін қоғамның жетілген саналылығы – мемлекеттің, компаниялардың және азаматтық институттардың әлеуметтік жауапкершілігі жоғары деңгейге көтерілуінің негізгі шарты. Дәл осындай маңызға ие болған – еркін ойлайтын адамды қалыптастыратын қоғам (44,8%) таңдаған. Сауалнамаға қатысушылар еркіндік, қоғамның ашықтығы және адамдардың тәуелсіз ойлау қабілеті қоғамдағы сенім деңгейінің артуына және өзара жауапкершіліктің нығаюына себепші болатынын атап өткен. Жауап берушілердің 44,2%-ы жоғары адамгершілік құндылықтарға ие жеке адамның ролін басты назарда атаған. Шағын бизнес өкілдерінің пікірінше, адамгершілік қасиеттер – шынайылық, адалдық, сезімталдық – қоғамдағы сенім мен жауапкершілік жүйесін дамытудың іргетасы. Сауалнамаға қатысушылардың 43,7%-ы адамның дамуын мақсат ететін қоғамды жауапкершілік пен сенімнің маңызды фундаменті деп есептейтіндерін атады. Бұл компаниялар басшылары жеке тұлғаның дамуы мен қоғамның игілікті мақсаттары арасындағы байланысты терең түсінетіндерін байқатты. Респонденттердің 40,1%-ы серіктестікті дамыта алатын қоғамның мәнін терең атап өтті. Ең төменгі көрсеткіш – шындықпен өмір сүретін адамның ролін көрсетті (30,8%).

Сурет 1. Сенім мен әлеуметтік жауапкершілік институтын дамыта алатын жеке адам мен қоғамның басты сапаларын атаңыз. (n=701)

Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, шағын бизнес субъектілерінің басым бөлігі «Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның дамуының маңызды өлшемі бола алады» деген тұжырыммен толық (38%) немесе ішінара (44%) келіседі екен. Жауап бергендердің 82%-ы бизнестің жауапкершілігінің азаматтық қоғам үшін маңызын атаған. Бұл қазақстандық кәсіпкерлер әлеуметтік жауапкершілікті тек ішкі компаниялық құндылық емес, қоғамның тұтас дамуындағы маңызды фактор деп санайды деген қорытынды жасауға болады. Сауалнамаға жауап бергендердің 13%-ы бұл тұжырыммен келіспейтінін айтқан, ал 5% жауап беруге қиналған. Мұндай көзқарастар әртүрлі тәжірибеге, салалық ерекшелікке немесе азаматтық қоғам институттарына сенім деңгейіне байланысты болуы мүмкін деген ойға келдік.

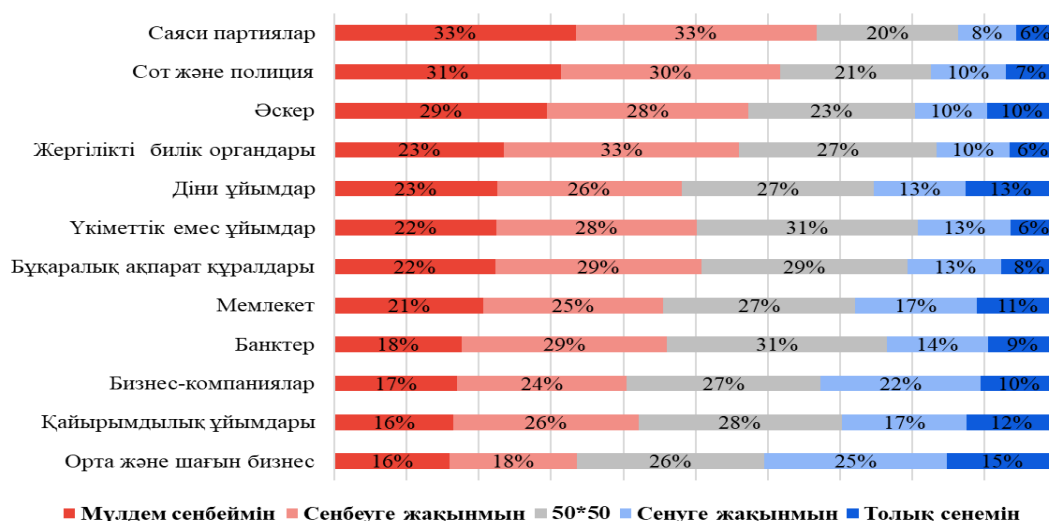
Сурет 2. «Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің қалыптасуы азаматтық қоғамның дамуының маңызды өлшемі бола алады» деген тұжырыммен келісесіз бе? (n=701)

Зерттеуде қазақстандық шағын бизнес иелерінің түрлі институттарға деген сенім деңгейі де зерттеледі. Бұл сандық зерттеу қоғамдағы бизнестегі жауапкершілік пен сенім деңгейін түсінуге маңызды бағдарлар береді. Біздің зерттеу нәтижелері бойынша, қазақстандық кәсіпкерлердің арасында жалпы институттарға деген сенім деңгейі жоғары емес, мемлекеттік және қоғамдық институттарға сенбеушілік басым екенін байқауға болады. Бұл өз кезегінде,

кәсіпкерлердің өздерінің әлеуметтік жауапкершілік мәселелерінде көрсететін белсенділігіне ықпал етуі мүмкін. Сенімдері ең төмен институттарға саяси партиялар (33% - мүлдем сенбеймін, 33% - сенбеуге жақынмын) және сот пен полицияға (31% - мүлдем сенбеймін, 30% - сенбеуге жақынмын) жатады. Бұл институттарға деген сенімсіздік бизнестің саяси және азаматтық ұйымдармен ынтымақтастық орнатуға ықыласы аз екенін көрсетеді. Армия мен жергілікті билік органдарына да сенім төмен. Бұл тенденция бизнестің әлеуметтік жауапкершілікті билік органдарының қысымына (15,8%) байланысты емес, өз еркімен жүргізетінін (36,1%) білдірген сауалнама нәтижелерімен сәйкес келеді. Орташа сенім деңгейіндегі институттар: діни ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, БАҚ және мемлекет сенім деңгейі бойынша орташа позицияны иеленген. Бұл институттарға қатысты пікірлер "50/50" немесе "сенбеуге жақынмын" деген аралықта. Бұл кәсіпкерлердің рухани-мәдени салаға бизнестің қолдауы қажет деген пікірін (19,5%) жартылай қолдайтынын, бірақ қазіргі діни ұйымдарға аса сенбейтінін көрсетеді. Ең жоғары сенім деңгейіне ие институттарға бизнес-компаниялар (22% - сенуге жақынмын, 10% - толық сенемін), қайырымдылық ұйымдары (17% - сенуге жақынмын, 12% - толық сенемін), ал орта және шағын бизнес (25% - сенуге жақынмын, 15% - толық сенемін) жатады. Басқа институттармен салыстырғанда олар жоғары сенім деңгейіне ие болып отыр. Банктерге деген сенім деңгейі салыстырмалы түрде жоғары, бұл іскерлік орта, қаржы секторы, бизнес қатынастары арасындағы байланыстың маңыздылығын атап көрсетеді. Атап айтқанда зерттеу нәтижелерінен бизнес өкілдерінің қоғамдағы көптеген институттарға сенім білдіруден гөрі сенбеуге жақын екендіктері байқалды. Бұл қоғамдағы сенім тапшылығын, ашықтық пен айқындықтың жеткіліксіздігін көрсетеді. Кәсіпкерлік орта мен шағын бизнеске сенімнің салыстырмалы түрде жоғары болуы – қоғамның экономикалық және әлеуметтік болашағына маңызды үлес қосатын салаларға сенімнің арта бастағанын айғақтайды.

Сурет 3. Келтірілген мемлекеттік (және тек қана емес) құрылымдарға сенім дәрежесін қалай бағалайсыз? (n = 701)

Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, шағын бизнес өкілдерінің жеке жауапкершілігінен басталып, салық төлеу, жұмыскерлерді әлеуметтік қамтамасыз ету, тұтынушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қоршаған ортаны қорғау сияқты кең ауқымды мәселелерде қамтылады. Бұл көзқарас бизнес пен қоғамның өзара байланысы туралы қазіргі заманғы тұжырымдамаларды көрсетеді, мұнда бизнес ұйымдары кең экономикалық, әлеуметтік және экологиялық жүйелердің бөлігі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, кәсіпкерлердің әлеуметтік жауапкершілікке қатысты ұстанымдары олардың жеке құндылықтарына, бизнес жүргізу тәжірибесіне және қоғамдағы рөліне байланысты қалыптасқанын байқауға болады. Шағын бизнес субъектілерінің бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін қалай түсінетіні және оны іске асыру жолдары

әртүрлі болғанымен, олардың барлығы қоғамға пайда келтіруге және тұрақты дамуға өз үлестерін қосуға ұмтылатындықтары байқалады. Осылайша, шағын бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі тек экономикалық тиімділікке емес, әлеуметтік тұрақтылық пен азаматтық қоғамды дамытуға бағытталған кешенді үрдіс ретінде қабылданатыны анықталды. Олар мемлекет пен бизнес әлеуметтік маңызды басымдықтарды бірлесіп анықтауы керек деп санайды. Мұндай жағдайда бизнестің артықшылықтары мемлекеттің әлеуметтік саясатпен үйлестірілген стратегиялық шешімдер қабылдау, ортақ ресурстарды тиімді пайдалану, мемлекеттік қолдауға ие болу және қоғамдағы заңдылық пен сенімділікті арттыру арқылы көрініс береді. Сондықтан, ұйымдар және институционалды органдар шағын кәсіпорындардың кедейлік және теңдік сияқты маңызды мәселелерді басқаруға қатысуын ынталандыруға, меншік иелері -менеджерлердің тиісті саяси сенімдерін жандандыруға тырысуы керек, бұл олардың белсенді әрекеттерінің ықтималдығын арттырады [26].

Талқылау

Біздің ойымызша, қоғамда азаматтық және патриоттық құндылықтар туралы жиі айтылғанымен, нақты әлеуметтік-экономикалық қатынастар деңгейінде шағын бизнес субъектілері көптеген институционалдық және әлеуметтік қиындықтарға тап болады. Бұл жағдай қоғамда жарияланған құндылықтар мен күнделікті тәжірибе арасында белгілі бір алшақтықтың сақталып отырғанын көрсетеді. Мемлекет тұрақтылық пен қоғамдық келісімді қамтамасыз етудің негізгі институты ретінде танылғанымен, азаматтардың нақты әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу әрдайым қоғамдық талқылаудың өзекті бағыты болып қала береді. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік саясатқа, кәсіпкерлікті қолдауға және адами капиталды дамытуға бағытталған шаралар ұзақ мерзімді қоғамдық тұрақтылықтың маңызды факторы ретінде қарастырылуы тиіс.

Зерттеу нәтижелері сенім институтының азаматтық қоғамның қалыптасуындағы маңызын көрсетеді. Қоғамдық қатынастардың тиімділігі көбіне адамдардың бір-біріне және қоғамдық институттарға деген сенім деңгейімен анықталады. Қазақстан жағдайында сенім көбінесе тұлғааралық байланыстар негізінде қалыптасады. Кәсіпкерлер үшін туыстық, достық және жақын әлеуметтік орта маңызды рөл атқарады. Мұндай жағдайда сенім радиусы көбіне шағын әлеуметтік шеңбер аясында қалыптасады. Ал институционалдық сенімнің жеткілікті деңгейде орнықтауы қоғамдық ұйымдардың, кәсіпкерлік құрылымдардың және мемлекеттік институттардың өзара әрекеттесуіне ықпал етуі мүмкін.

Осыған байланысты адами капитал мәселесі ерекше мәнге ие. Қазіргі қоғамда экономикалық даму тек қаржылық ресурстармен ғана емес, білім сапасымен, кәсіби құзыреттілікпен және азаматтардың қоғамдық белсенділігімен де анықталады. Сондықтан білім беру, кәсіби даярлау және азаматтық мәдениетті қалыптастыру бағытындағы инвестициялар қоғамның ұзақ мерзімді дамуының негізі ретінде қарастырылуы қажет. Адами капиталдың сапасы жоғары болған жағдайда азаматтардың қоғамдық өмірге қатысу белсенділігі артып, әлеуметтік жауапкершілік деңгейі де жоғарылайды.

Зерттеу барысында орта таптың рөліне ерекше назар аударылды. Әлеуметтік ғылымдарда орта тап экономикалық тұрақтылықтың ғана емес, демократиялық құндылықтардың да негізгі әлеуметтік тіректерінің бірі ретінде қарастырылады. Экономикалық тұрғыдан тәуелсіз азаматтар қоғамдық бастамаларға белсендірек қатысады, әлеуметтік жауапкершілікті көбірек сезінеді және құқықтық институттардың қызметіне мүдделілік танытады. Сондықтан шағын және орта бизнестің дамуы тек экономикалық көрсеткіштермен ғана емес, азаматтық қоғам институттарының нығаюымен де байланысты.

Сонымен қатар қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында азаматтық белсенділіктің жаңа формалары қалыптасып келеді. Цифрлық технологиялардың дамуы азаматтардың ақпаратқа қолжетімділігін кеңейтіп қана қоймай, олардың қоғамдық мәселелерді талқылауға қатысу мүмкіндіктерін де арттырды. Әлеуметтік желілер азаматтардың пікір білдіруіне, қоғамдық

мәселелерді көтеруіне және мемлекеттік құрылымдармен жанама түрде өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін маңызды коммуникациялық кеңістікке айналды. Бұл жағдай азаматтық қоғам институттарының қызметін жаңа деңгейге көтеріп, қоғамдық бақылау тетіктерінің дамуына ықпал етеді.

Қазақстан жағдайында мемлекет, бизнес және азаматтық қоғам арасындағы өзара байланыс ерекше маңызға ие. Демократиялық дәстүрлері қалыптасқан елдерде бұл үш сектор салыстырмалы түрде тең серіктестік негізінде әрекет етеді. Ал Қазақстанда мемлекет қоғамдық-саяси процестердің негізгі үйлестірушісі ретінде қала береді. Осыған байланысты азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы біртіндеп жүзеге асатын ұзақ мерзімді үдеріс болып табылады. Соған қарамастан қоғамдық ұйымдардың, кәсіпкерлік қауымдастықтардың және түрлі азаматтық бастамалардың белсенділігі артып келе жатқанын байқауға болады.

Мемлекеттік басқаруды жаңғырту мәселесі де зерттеу нәтижелерімен тығыз байланысты. Соңғы жылдары мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру, бюрократиялық рәсімдерді оңтайландыру және цифрлық технологияларды енгізу бағытында бірқатар шаралар жүзеге асырылуда. Электрондық қызметтердің дамуы азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара әрекеттесуді жеңілдетуге мүмкіндік береді. Мұндай өзгерістер мемлекеттік институттардың тиімділігін арттырып қана қоймай, азаматтардың оларға деген сенімін нығайтуға да ықпал етуі мүмкін.

Қазақстандағы демократиялық институттардың қалыптасу ерекшеліктері де зерттеу нәтижелерін түсіндіруде маңызды орын алады. Елдегі көптеген саяси және әлеуметтік реформалар мемлекеттік бастамалар арқылы жүзеге асырылып келеді. Бұл жағдай реформаларды орталықтандырылған түрде іске асыруға мүмкіндік бергенімен, азаматтық бастамалардың белсенділігіне де әсер етеді. Сондықтан қоғамның тұрақты дамуы үшін мемлекеттік институттар мен азаматтық қоғам субъектілері арасындағы өзара сенім мен ынтымақтастықты күшейту маңызды.

Бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі мәселесі де ерекше назар аударуды қажет етеді. Қазіргі жағдайда кәсіпкерлік құрылымдар тек экономикалық пайда табу мақсатымен шектелмей, қоғамдық мәселелерді шешуге де үлес қосуы тиіс. Әлеуметтік жобаларды қолдау, білім беру бастамаларына қатысу және жергілікті қауымдастықтардың дамуына ықпал ету бизнес құрылымдарының қоғамдық беделін арттырады. Сонымен қатар мұндай тәжірибелер қоғамдағы өзара сенімнің күшеюіне және әлеуметтік тұрақтылықтың нығаюына ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері қазіргі қоғамдағы әлеуметтік капитал ұғымының маңызын да көрсетеді. Әлеуметтік капитал адамдар арасындағы өзара сенімнің, ынтымақтастықтың және бірлескен әрекеттің негізін құрайды. Шағын бизнес субъектілері үшін бұл көрсеткіш ерекше маңызды, себебі кәсіпкерлік қызметтің табыстылығы көбіне ресми ережелермен қатар бейресми қатынастарға да тәуелді болады. Қоғамда сенім деңгейі жоғары болған сайын әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы байланыстар нығайып, азаматтардың қоғамдық бастамаларға қатысу белсенділігі артады. Керісінше, сенімнің төмен болуы адамдардың тек өз жақын ортасына сүйенуіне әкеліп, қоғамдық ынтымақтастықтың дамуын тежейді. Сондықтан әлеуметтік капиталды нығайту мемлекеттік саясаттың, білім беру жүйесінің және азаматтық қоғам институттарының ортақ міндеттерінің бірі болуы тиіс.

Сонымен бірге зерттеу нәтижелері жастардың, кәсіпкерлердің және азаматтық қоғам өкілдерінің қоғамдық процестерге қатысу деңгейін арттыру қажеттігін көрсетеді. Қазіргі жағдайда азаматтардың белсенділігі тек сайлауға қатысумен немесе ресми ұйымдарға мүше болумен шектелмейді. Қоғамдық мәселелерді талқылау, жергілікті бастамаларды қолдау, қайырымдылық және волонтерлік қызметтерге қатысу, әлеуметтік желілер арқылы қоғамдық пікір қалыптастыру сияқты әрекеттер де азаматтық белсенділіктің маңызды көріністеріне айналып отыр. Мұндай тәжірибелер азаматтардың жауапкершілік деңгейін арттырып қана қоймай, мемлекет пен қоғам арасындағы өзара түсіністіктің нығаюына ықпал етеді. Сондықтан қоғамдық қатысу мәдениетін дамыту Қазақстандағы демократиялық институттардың одан әрі нығаюының маңызды алғышарттарының бірі ретінде қарастырылуы қажет.

Қазіргі уақытта азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатын арттыру мемлекеттің маңызды стратегиялық міндеттерінің бірі болып табылады. Қоғамдық даму көрсеткіштері тек ресми статистикамен ғана емес, азаматтардың өмір сапасымен, әлеуметтік қорғалу деңгейімен және болашаққа деген сенімімен де өлшенуі тиіс. Сондықтан әлеуметтік саясатты жетілдіру, кәсіпкерлікті қолдау және азаматтардың қоғамдық бастамаларын ынталандыру қоғамдық тұрақтылықтың маңызды алғышарттары ретінде қарастырылуы қажет [27].

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері нарықтық қоғам жағдайында сенім, адами капитал және азаматтық белсенділік факторларының өзара тығыз байланыста екенін көрсетеді. Мемлекет, бизнес және азаматтық қоғам арасындағы тиімді серіктестік қоғамдық әл-ауқатты арттырудың маңызды шарты болып табылады. Осы факторлардың үйлесімді дамуы ғана демократиялық институттардың нығаюына, азаматтық қоғамның қалыптасуына және Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-саяси дамуына мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазақстандағы азаматтық қоғамның тікелей дамуы 1990 жылмен, қоғамдық және саяси өмірді демократияландырудың басталуымен байланысты. Қазақстан Республикасы үшін маңызды мәселе - қоғамның ресми институттарына, ең алдымен мемлекетке деген қоғамдық сенімнің қалыптасуы. Қазақстандағы жаңа саяси реформалардың сапасына ерекше назар аударылуы керек. Азаматтық қоғамды құру халықтың азаматтық санасын және оның өзіндік жауапкершілігін арттырумен тікелей байланысты. Қоғамдық сананы жаңғырту - халықты өзін-өзі басқаруға апаратын жол. Басқару бар жерде өзін-өзі басқаруға орын болады. Кәсіпкерлердің арасындағы институционалдық сенімсіздіктің өсуінің себептерін тек мемлекеттік мекемелердің дұрыс емес қызметінен ғана емес, сонымен қатар бейресми әлеуметтену агенттерінен де іздеу керек. Осылайша, жүйенің өзін ғана емес, сонымен қатар адамдардың өздерін де өзгертуге бағытталған кешенді жұмыс қажет.

Қоғамның экономикалық және әлеуметтік институттарының әлеуметтік жауапкершілігінің артуы маңызды рөл атқарады, себебі халықтың әлеуметтік-экономикалық өмір сүру жағдайларының жақсаруы шағын бизнестің қызметіне байланысты деп санаймыз. Азаматтық қоғамның қалыптасуы - қоғамның негізгі институттарының және жалпы азаматтардың санасы мен мінез-құлқындағы күрделі өзгерістердің мақсатты үрдісі.

Қазақстанда шағын және орта бизнес нарықтық қоғамды құру мен әлеуметтік трансформациялаудың негізгі буынына айналууда. Кәсіпкерлер арасында жас буынның үлес салмағы артып келеді, олар патриотизм, мораль мен этика нормалары, ұлтаралық келісім мен төзімділік, физикалық және рухани даму, заңға бағыну сияқты құндылықтарға ерекше көңіл бөледі. Жас кәсіпкерлерді осы құндылықтар рухында тәрбиелеу Қазақстандағы азаматтық қоғамды жетілдіруге ықпал етеді, тұлғааралық және институционалдық қарым-қатынастарды жаңа деңгейге көтереді. Бұл мақсатқа жету үшін халықтың ең осал топтарын қоса алғанда, бүкіл қоғамды жұмылдыру қажет. Азаматтық қоғам құрудың алғашқы маңызды қадамы - барлық азаматтардың заң алдындағы тең құқықтарын қамтамасыз ету деп қорытынды жасадық.

Әдебиеттер:

- 1 Zana Marie Lutfiyya & Nadine A. Bartlett. *Inclusive societies. Inclusive Societies*. 2020. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1022>
- 2 Archer M.S. *The iron bars get closer: anormative social regulation. Public opinion monitoring. Economic and social changes. Almanac*. 2018. pp.16
- 3 Sarah Grace Peck. *'Never a dull day': Civil society and sustainable development in the Eastern Caribbean. The University of Sheffield, Faculty of Social Sciences, Department of Geography*. September, 2017. pp. 16
- 4 Bora, Tinku, *Democracy for Entrepreneurship and Entrepreneurship Development*. December 22, - 2025. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5987794>
- 5 Токвиль А. *Демократия в Америке*. Москва, 1992. 381 с.

- 6 Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, 1989. -P. 27–73
- 7 Патнэм Р. Как сделать демократию эффективной: гражданские традиции в современной Италии / Перевод с английского А. Захаровой. - Москва: 1996. - 234 с.
- 8 Inglehart Ronald & Wayne E. Baker. *Modernization, Cultural change and the persistence of traditional values*. *American sociological review*. № 65(1). 2000. -P. 19-51. doi:[10.2307/2657288](https://doi.org/10.2307/2657288)
- 9 Рутцер Дж., Степнижки Дж. Элеуметтану теориясы. Астана. 2018. – 856 б.
- 10 Giddens. A. *The Consequences of Modernity*. Stanford CA, Stanford University Press. 1990. 38 p.
- 11 Fukuyama F. *Social Capital and Civil Society*. The Institute of Public Policy. 1999. – P.19
- 12 Гордеев Н.Н. Условия формирования гражданского общества в современной России: социально-философский анализ. Автореферат диссертации. Северо-Кавказский федеральный университет. Ставрополь, 2020. – 9 с.
- 13 Алексеев Р.А. Гражданское общество. Проблемы формирования и развития в России (правовой аспект). Москва. 2018. – С. 93-14.
- 14 Vakulchuk, R., Overland, I. *Kazakhstan: Civil Society and Natural Resource Policy in Kazakhstan. Intellectual Potential of the Population*. Palgrave Macmillan, Cham. 2018. -P. 143-169. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60627-9_9
- 15 Айтеке, К., Матаева, М., Майшекина, Э., Исахов, Б. Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның социеталды конституционализмнің қалыптасуына әсері. *Journal of Actual Problems of Jurisprudence*, №114(2), 2025. 17–26. <https://doi.org/10.26577/JAPJ202511422>
- 16 Иманбаева А.А., Ляпбаева Н.И. Қазақстандағы азаматтық қоғам мәселелері Қарағанды университеті Хабаршысы. «Тарих. Философия» Сериясы. № 2. 102. 2021.
- 17 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 2 маусымдағы № 341 қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000341/history>
- 18 Lewis, D. *Civil society in an African Context: reflections on the usefulness of a concept*. *Development and Change* № 33(4): 2002. -P.569-586.
- 19 Антошкин В. Модернизация общества: законы и технологии прогресса. Lap Lambert academic publishing. 2011 г. -348 с.
- 20 Seitanidi M. May, Ebrahim Alnoor, Austin James E. *Civil Society–Business Relations*. *International Encyclopedia of Civil Society*, 09 June 2022. -P. 1–10. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99675-2_26-
- 21 Қарабаев Ш.Қ. Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамның тұрақты дамуының элеуметтік-мәдени негіздері. Т.Рысқұлов атынд. Қазақ экон.ун-ті. - Алматы: Экономика, 2010. - 543 б.
- 22 Easterly, W. *The Middle-class Consensus and Economic Development*. *Journal of Economic Growth* № 6(4): 2001. -P 317–335.
- 23 Абдикерова Г.О., Атабаева Г.К. Доверие как социальный институт гражданского общества. евразия и глобальные социально-экономические изменения. // VII Международный конгресс социологов тюркского мира: сборник научных трудов – Казань: Издательство Казанского университета, 12–13 марта 2020. – С. 162-165 .
- 24 Исмаилов А. Становление и развитие гражданского общества в Казахстане. // «Вопросы социальной теории», М., 2013–2014 гг., Т. VII. Вып. №1(2), - С. 225–230.
- 25 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам" атты Қазақстан халқына Жолдауы <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
- 26 Bedford Paul, Crane Andrew, Iatridis Konstantinos. *Small business political responsibility* *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship*, Vol. 43(6). 2025 -P. 679 –702
DOI: 10.1177/02662426251335579
- 27 Реформы Токаева: полный текст выступления в мажлисе <https://forbes.kz/articles/reformyi-tokaeva-polnyiy-tekst-vystupleniya-v-majilise>

References:

- 1 Zana Marie Lutfiyya & Nadine A. Bartlett. *Inclusive societies. Inclusive Societies*. 2020. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1022>
- 2 Archer M.S. *The iron bars get closer: anormative social regulation. Public opinion monitoring. Economic and social changes. Almanac*. 2018. pp.16
- 3 Sarah Grace Peck. 'Never a dull day': *Civil society and sustainable development in the Eastern Caribbean. The University of Sheffield, Faculty of Social Sciences, Department of Geography*. September, 2017. pp. 16
- 4 Bora, Tinku, *Democracy for Entrepreneurship and Entrepreneurship Development*. (December 22, - 2025. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5987794>
- 5 Tocqueville A. *Democracy in America*. Moscow, 1992. 381p [In Russ.].
- 6 Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, 1989. -P. 27–73
- 7 Putnam R. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / Translated from English by A. Zakharova*. - Moscow: 1996. - 234 p [In Russ.].
- 8 Inglehart Ronald & Wayne E. Baker. *Modernization, Cultural change and the persistence of traditional values. American sociological review*. №65(1). 2000. -P. 19-51. doi:[10.2307/2657288](https://doi.org/10.2307/2657288)
- 9 Ritzer G., Stepnisky J. *Aleumettanu theory [Sociological theory]*. Astana. 2018. – 856 p. [In Kaz]
- 10 Giddens. A. *The Consequences of Modernity*. Stanford CA, Stanford University Press. 1990. – P.38
- 11 Fukuyama F. *Social Capital and Civil Society. The Institute of Public Policy*. 1999. - P.19.
- 12 Gordeev N.N. *Conditions for the formation of civil society in modern Russia: a socio-philosophical analysis. Dissertation abstract. North Caucasus Federal University. Stavropol, 2020. - 9p (In Russ.)*.
- 13 Alekseev R.A.. *Civil society. Problems of formation and development in Russia (legal aspect)*. Moscow. 2018. – P. 93-14 [In Russ.].
- 14 Vakulchuk, R., Overland, I. *Kazakhstan: Civil Society and Natural Resource Policy in Kazakhstan. Intellectual Potential of the Population. Palgrave Macmillan, Cham*. 2018. - P. 143-169. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60627-9_9
- 15 Aiteke K.A., Mataeva M.H., Maishekina E.S., Issakhov B.S. (2025). *The impact of civil society on the formation of societal constitutionalism in the Republic of Kazakhstan // Journal of current issues of jurisprudence (Law Series) Том 114, № 2. pp 17-26. https://doi.org/10.26577/JAPJ202511422 [In Kaz]*.
- 16 Imanbayeva A.A., Lyapbayeva N.I. *Issues of civil society in Kazakhstan Bulletin of Karaganda University. Series "History. Philosophy". № 2(102). 2021[In Kaz]*.
- 17 *On the draft Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on approval of the Concept of Civil Society Development in the Republic of Kazakhstan until 2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 341 dated June 2, 2020 https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000341/history (In Kaz)*.
- 18 Lewis, D. *Civil society in an African Context: reflections on the usefulness of a concept. Development and Change №33(4): 2002. -P.569-586*.
- 19 Antoshkin V.N. *Modernization of society: laws and technologies of progress. LAP LAMBERT*. 2011. - 348 p [In Russ.].
- 20 Seitani M. May, Ebrahim Alnoor, Austin James E. *Civil Society–Business Relations. International Encyclopedia of Civil Society, 09 June 2022. -P. 1–10. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99675-2_26*
- 21 Karabaev Sh.K. *Sociocultural foundations of sustainable development of civil society in the Republic of Kazakhstan. Almaty*. 2010. -P.27 [In Kaz].
- 22 Easterly, W. *The Middle-class Consensus and Economic Development. Journal of Economic Growth № 6(4): 2001. -P 317–335*.

23 Abdikerova G.O., Atabaeva G.K. *Trust as a social institution of civil society, Eurasia and global socio-economic changes VII International Congress of Sociologists of the Turkic World. Collection of scientific papers. Kazan, March 12-13. 2020. - 162-165 p [In Kaz].*

24 Ismailov A. *Formation and development of civil society in Kazakhstan. Issues of social theory. - Т 7. 2015. -P.225-230 [In Russ.].*

25 *The Message of the Head of State Kasym-Jomarta Tokaev to the People of Kazakhstan. 2021. September. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaev-tyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> [In Kaz].*

26 Bedford Paul, Crane Andrew, Iatridis Konstantinos. *Small business political responsibility International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship, Vol. 43(6). 2025 -P. 679 –702*

DOI: 10.1177/02662426251335579

27 *Reformy Tokaeva: the full text of the speech in Majilise. 2022 January 11, https://forbes.kz/process/reformyi_tokaeva_polnyiy_tekst_vyistupleniya_v_majilise/ [In Russ.].*

FTAMP 04.51.25

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.003>

А.Н. Ахметова¹ * , Ж.Е. Турекулова²

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

² М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Шымкент қ., Қазақстан

*e-mail: araika_akhmetova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САУДАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерцияның дамуы экономикалық қана емес, институционалдық және әлеуметтік үдеріс ретінде талданады. Зерттеудің мақсаты – сауданы цифрландырудың қазіргі серпінін, негізгі шектеулерін және ұзақ мерзімді даму перспективаларын кешенді бағалау. Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу екіншілік деректерді талдауға негізделді: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2022–2024 жылдарға арналған ресми материалдары, Қазақстан Ұлттық Банкінің төлем статистикасы, сондай-ақ OECD, World Bank және UNCTAD есептері пайдаланылды. Деректер динамикалық, салыстырмалы-институционалдық және әлеуметтік-экономикалық талдау әдістері арқылы интерпретацияланды. Зерттеу нәтижелері 2022–2024 жылдары электрондық сауданың бөлшек саудадағы үлесі 12,5%-дан 14,1%-ға дейін өскенін, ал нарық көлемі 1 963,5 млрд теңгеден 3 156,4 млрд теңгеге дейін ұлғайғанын көрсетті. Сонымен бірге маркетплейстердің үлесі 56,9%-дан 84,9%-ға дейін артып, нарықтың платформалануы күшейгені анықталды. 2024 жылы халықтың төлем транзакциялары көлемінің 87%-ы қолма-қолсыз форматта жүргізілгені цифрлық төлем инфрақұрылымының жетілуін айғақтайды. Алайда ауылдық және қалалық кеңістік арасындағы цифрлық алшақтық, логистика сапасының өңірлер бойынша біркелкі болмауы, құқықтық реттеу мен тұтынушы сенімінің жеткіліксіздігі электрондық сауданың инклюзивті дамуын шектейді. Қорытындыда электрондық коммерцияны орнықты дамыту үшін бәсекені қорғау, деректер қауіпсіздігін күшейту, логистикалық және телекоммуникациялық инфрақұрылымды теңгерімді дамыту және кәсіпкерлердің цифрлық құзыреттерін арттыру қажеттігі негізделеді.

Түйін сөздер: электрондық коммерция, цифрландыру, онлайн сауда, маркетплейс, цифрлық инфрақұрылым, тұтынушылар сенімі, Қазақстан экономикасы